

tikus fejlődés mélyebb rétegeiből származik. A fogalmi gondolkodás általában a kortikalizációnak újabb, magasabb rendű eredménye.

2. Az ismeretlennek az ismerthez való társítása sokszor metaforában nyilvánul meg. FÓNAGY szerint a „metaforikus gondolkodás» a spontán képzettársítás és a tudatos fogalomalkotáson alapuló tudományos gondolkodás között foglalt helyet» (47). Szerinte a „kérdéssel feltevést tudatos, sőt céltudatos. Azt kérdezzük magunktól: miféle hang is az az [i], az az [k]. De a válasz nem a hangjelenségek tudatos elemzésén alapul, hanem a hangok képzési mozzanataiból, hangtulajdonságaiból kiinduló tudat-előttés (esetleg tudattalan) fantáziákon.» (I. h.) „Amikor vékonynak, nedvesnek, finomnak (édesnek) nyilvánítjuk a hangot, kerülő úton közelítjük meg a valóságot. Ez a kerülő, a tárgyának ez a körüljárása, úgy látszik, a megismerés menetének szerves része.» (48) „A nyelvtudomány történetében is szükségképpen előzi meg a metaforákra támaszkodó leírás a hangok tudományos jellemzését.» (I. h.)

A dolgozat ezt a metaforára támaszkodó leírást, illetőleg magukat a metaforákat négy fejezetben vizsgálja: 1. grammatikusok (4—22), 2. rétorok, költők, gyermekek metaforái (23—4), 3. a metaforák értelme (25—39) és 4. funkciói (40—55).

Az 1. fejezetben olyan sok grammatikust elemzett, hogy a fonetika történetének a kutatói számára már csak e szerzők munkáinak a címjegyzéke is tanulságos. De különösen gazdag ez a rész és általában az egész tanulmány a hangokra vonatkozó metaforák adataiban.

A *nyúlánk, fúrge, gyors* zárhangok, a *kövér, tett f* (12), a *vékony, finom i*, a *kerék o*, *nagy a*, *széles e*, a *sötétséget, titokzatosságot* kifejező *u*, a *legszeledebb l* (23) mellé sorakoznak a *fanyar, metsző, megtört* (3) hangok, a *nedvesek* (3, 17, 24 stb.), a *férfiások* (8, 18, 25 stb.), és a *nőiesek* (8, 18, 25) . . . Érdekes, hogy ezeknek a metaforáknak vizsgálata alapján kiderült nem egy európai és keleti (indiai stb.) hangtani terminus fejlődésének a konvergenciája.

Fölmerül a kérdés, hogy mi az oka ennek a konvergenciának? FÓNAGY megállapítása szerint a fonetikai metaforák és az általuk megjelölt fiziológiai és akusztikai jelenségek közt a kapcsolat nem (csak) formális, hanem reális. A metaforák egy része képzési mozzanatokra vezethető vissza (26—37); például a *lágylított*, palatális zárhangok képzése lazább, mint a megfelelő „nem lágylított” zárhangoké (27). Más részüket magával a hangjelenséggel magyarázható; az *s* hangot *élesebbnek* mondjuk az *š*-hez, az *e*-t és különösen az *i*-t az *ε*-hez viszonyítva; ezeknek az *éles* hangoknak egyetlen közös sajátosságuk van: magasabban fekvő felső formánjuk különbözteti őket a *tompább* beszédhangoktól (26).

3. A tanulmány két végső következtetése nemcsak a fonetika történetének, hanem a tudományos gondolkodás fejlődésének a szempontjából is figyelemre méltó: 1. minden „metaforának értelme van: sőt olyan ismereteket tételez fel, mellyel a terminusok megalkotói nem is rendelkezhettek”; 2. a „metafora egy sajátos — a fogalmi gondolkodással nem azonosítható — szellemi folyamat terméke. A »metaforikus gondolkodás« kiegészítő, előkészítő fázisa az absztrakción, a fogalmi gondolkodáson alapuló megismerésnek” (56).

A dolgozat annyira ötletes és színes, hogy szinte észre sem vesszük a számítás, leírás vagy sajtóhibák szeplőit. (Példaképpen megemlítem, hogy nyilván téves a 35. lapon a II. 1. pont 98,92%-os és 1,08%-os adata, s hogy a 49. lap KEMPELEN idézetébe is több hiba csúszott.)

VÉRTES O. ANDRÁS

Melich János, Dolgozatok II.

Budapest, 1963. 148 lap. Nyelvtudományi Értekezések 41. sz.

1. MELICH JÁNOS (1872—1963.) első tudományos dolgozata 1893-ban, egyetemmel hallgató korában jelent meg („A Besztercei Szójegyzék”: Nyr. XXII, 117—124, 173—182). Ettől az időtől kezdve Melich János páratlan bőséggel ontotta a kisebb-nagyobb közleményeket, melyeknek teljes száma az 1100-at is meghaladja. Ugyanennyire impozáns azonban Melich életműve akkor is, ha a „non numerantur, sed ponderantur” elve alapján nem mennyiségi, hanem minőségi oldaláról nézzük. Tudományos pályája elején Melichet főként a jövevényszavaknak a kutatása vonzotta, így különösen a magyar szókincs német és szláv elemeit. Ennek a korszaknak összefoglaló jellegű terméke a „Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes” (1900.), melyet

Lumtzer Viktorral társulva készített, valamint a „Szláv jövevényszavaink I.” (1903—1905.). A német és szláv jövevényszavakkal való foglalkozás készítette elő MELICH JÁNOST arra, hogy GOMBOCZ ZOLTÁNNAL együtt a magyar szókinész egészét felölelő Magyar Etymologiai Szótár (I—II. 1914—1944.) megírására vállalkozzék. E szótár, sajnálatos módon, monumentális torzó maradt, mert mindössze az egyharmada került nyomdába. Szócikkeinek kivételesen nagy tudományos értékét külföldön is elismerik. Az egyik tekintélyes bibliográfiai kézikönyv a következő szavakkal méltatja a Magyar Etymologiai Szótárt: „Ouvrage fondamental, le plus parfait dictionnaire étymologique jamais publié en aucune langue” (L.-N. MALCLÈS, Les sources du travail bibliographique. II. Genève—Lille, 1952. 412). A Magyar Etymologiai Szótár írása közben, de már korábban is, szüntelenül kutatta Melich a magyarországi földrajzi névanyagot. A földrajzi névanyagra támaszkodva írta meg „A honfoglalás kori Magyarország” (1925—1929.) című monográfiáját, mely rendkívül serkentőleg hatott a történeti toponomasztika művelésére az ország határain túl is. Lényegében etimológiai, tárgykörü munkássága mellett nem hanyagolta el Melich a nyelvtudomány egyéb területeit sem. Forráskiadó és kritikai tevékenysége különösen kiemelkedik. Alapvető tanulmányban dolgozta fel a régi magyar szótárakat („A magyar szótárírodalom”. 1907.).

A Dolgozatok II. című kötetben közzétett tanulmányok — akárcsak a Dolgozatok I. (Bp., 1957. NytudÉrt. 11. sz.) tanulmányai — egy alkotómunkában eltöltött, kivételesen hosszú élet alkonyán keletkeztek. Öregkorban összegyűjtött kalászkok ezek, amelyek arról tanúskodnak, hogy Melich János lelkének fausti nyugtalansága akkor sem csillapodott le, mikor teste már erőtlenedett. Nem hagyták cserben fő erényei sem: a nyelvtörténet forrásainak lehető legmondosabb kiaknázása, a korábbi szakirodalom lelkiismeretes bírálata és ragyogó ötletesség, hipotéziseket termő fantázia. A problémákkal való szakadatlan belső vívódásnak azonban Melich írásaiban bizonyos külső velejárái is szoktak lenni, mint amilyen például az arányok eltolódása, a kompozíció lazasága. Nyoma van ennek a Dolgozatok II. tanulmányaiban is.

2. A Dolgozatok II.-ben közzétett tanulmányok a következő tematikai csoportokra oszlanak: a) Anonymus Gestájáról; b) Névtani tanulmányok; c) Etimológiai és szótörténeti tanulmányok; d) A nyelvújítás történetéhez.

Az „Anonymus Gestájáról” című tanulmányt MELICH JÁNOS 1960-ban, nyolcvannyolcadik életében írta. A benne kifejtett gondolatok azonban nem új keletűek, hanem hosszú évtizedek során érelődtek meg Melichben. A magyarok honfoglalásának történetét előadó Gesta Hungarorum névtelen szerzője, a magyar történeti irodalom legvitatottabb személye a történészeknek és nyelvészeknek egész sorát foglalkoztatta már. Legutóbb — Melich Jánossal szinte egyidőben — CSÓKA J. LAJOS történetész vizsgálta meg az Anonymus-kérdést „Ki volt Anonymus?” című dolgozatában (Magyar Nyelv LVIII [1962.], 153—9, 336—46). Figyelmet érdemel, hogy Anonymus személyét és a Gesta Hungarorum keletkezésének időpontját illetően Melich és Csóka lényegileg azonos megállapításra jutott. Anonymus-t mindketten II. Béla király (1131—1141.) notáriusának tartják, aki az 1150-es években — Melich szerint 1150—1152 között — készítette el művét, a Gesta Hungarorum-ot. A ránk maradt másolat Melich véleménye szerint a XIII. század végéről, a XIV. század elejéről való. MELICH Anonymus-tanulmánya azonban korántsem csupán a kronológiát illető kutatásokról ad számot. A szerző behatóan vizsgálja Anonymus forrásainak, genealógiai adatainak, magyar nyelvi szórványainak a kérdését is, és véleményét mond a Gesta Hungarorum-nak mint történeti forrásnak az értékéről. Anonymus művét Melich János történeti tekintetben is sokra becsüli. A róla írott tanulmányának „Epilógus”-át a következő mondattal vezeti be: „Ezzel a munkámmal búcsúzom kedvelt Anonymusomtól”. E szavak mindennél jobban rávilágítanak arra a meghitt, szinte már bizalmas kapcsolatra, amely Melich Jánost a magyar középkornak ehhez a titokzatos és vonzó alakjához fűzte.

A Dolgozatok II. „Névtani tanulmányok” című fejezete hat helynévmagyarazatból és egy személynévmagyarazatból áll. A legterjedelmesebb közülük az, amelyik a *Fátra* hegynév eredetét tárgyalja úgy, hogy részletesen kitér számos más nem magyar eredetű, de magyar hangalakúvá lett helynév — *Zólyom*, *Trencsén*, *Breznóbánya*, *Zsolna*, *Árva*, *Modor* stb. — magyarazatára is. A szerző véleménye szerint a magyar *Fátra* a szlovák *Fatra* névből való, ez pedig a XII. század közepe táján a német *Vater* ~ *Vatter*-ből alakult. Eredetileg Turóc és Liptó megyék határán, az Árvának a Vágba ömlésével szemben egy hegynek a neve volt. Fejtegetései közben Melich nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a középkori Magyarországon a magyar nyelvet olyan vidékeken is köznyelvként, a mindennapi társalgás eszközeként használták, ahol a lakosság zöme nem volt magyar anyanyelvű. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy a birtokosok és tisztségviselők többnyire magyarok voltak a nem magyaroktól lakott területeken is. — A *Mátra* hegynevet Melich a

mat' ~ *mat'er* 'anya' származékaként keletkezett ószlovák *Matra, *Matera átvételének tartja. — A történeti Magyarországon számos *Szeben* nevű helység ismeretes. Ezek a helységnevek Melich szerint az ómagyar *Szibin* személynévből alakultak. *Sibin* személynév az ószerbből és az órománból is kimutatható. Lehetséges, hogy e személynév végső fokán a szerb *siba* 'veresgyűrű som, Cornus sanguinea' köznévből való. — Az 1113. évi zobori oklevél „Aqua Turna”-ja azt a *Turná* patakot jelöli, amely Trencséntől délre ömlik a Vágba balról. E pataknév Melich szerint az ószlovák *Trnava*-ra vezethető vissza. Ugyanilyen eredetű a Nagyszombaton átfolyó és a városnak szlovákul nevet adó Trnava folyócska neve is. A magyarországi hegynevek között gyakori *Somló*, *Somlyó* Melich János véleménye szerint a *somlik*, *somlyik* 'csúszik, omlik' ige származéka és tulajdonképpen 'lassan omladozó hegy'-et jelent. — A hely- és víznévként előforduló *Kalocsá*-t Melich János magyar személynévi eredetűnek magyarázza. — Pray György (1723–1801.) magyar történetíró tirolai származású katonacsaládból származott. Családnévének eredetére vonatkozólag Melich Jánosnak két foltevése van: vagy a német *Brei* 'kása, pép' köznévvon, vagy pedig a 'serfőző' értelmű bajor-osztrák *Prey* családnévvon alósa.

Az „Etimológiai és szótörténeti tanulmányok” cím alatt összefoglalt öt szómagyarázatot (*szoba*, *pítvar*, *pisztráng*, *lazac*, *semling*) a szerző eredetileg a Magyar Etimológiai Szótár számára dolgozta ki szócikkek gyanánt. A *geburnus* címszónál 1944-ben félbeszakadt szótár hátralevő részéből egyes szócikkek még elkészültek. Ezek közül kerültek ki a Dolgozatok II.-ben közzétett szómagyarázatok. Mindegyik szómagyarázat egy-egy kis tanulmány, amely rendkívül gazdag szótörténeti dokumentációt tartalmaz, figyelembe véve a tárgyalt szavak tulajdonnévi alkalmazását is. Nem hiányzik belőlük a tárgytörténeti mozzanatok vizsgálata, valamint a korábbi etimológiai magyarázatok részletes bírálata sem. Mindez maradandó értéket ad Melich szómagyarázatainak még akkor is, ha az utóbbi másfél évtized alatt nyilvánított vélemények, így különösen azok, amelyeket KNEI ZSA ISTVÁN bocsátott közre „A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.” (Budapest, 1955.) című munkájában, nem egyeznek meg mindenben Melich etimológiai nézeteivel. Melich szerint a magyar *szoba* 'Badestube; Ofen; Zimmer' legvalószínűbben a kései ófelnémet *stuba* 'heizbares Gemach, Badestube' átvétele; a magyar *pítvar* 'Vorhalle, Vorsaal' az egyházi szláv *pritvor* 'Halle, Säulenhalle' átvétele; a magyar *pisztráng* 'Forelle' egy szláv *pbstrogb* vagy *pbstroga* 'Forelle' átvétele; a magyar *lazac* 'Salm, Lachs' a cseh, szlovák *losos* 'ua.' átvétele; a magyar *semling* 'Salm, Lachs; Afterbarbe' a német *Sälmling* 'Salm, Lachs' átvétele.

„A nyelvújítás történetéhez” fejezetcím alatt a magyar orvos-gyógyszerési terminológia -al képzőjéről szóló tanulmány található. A XIX. század folyamán az alkaloid vegyületek *-inum*, *-ina* végű latin terminus technicusainak magyar megfelelőjeként kísérleteztek a szakemberek az ilyen -al végű nevekkel. Ezekből a neologizmusokból azonban egy sem élte túl a XIX. századot.

3. Az ismertetett tanulmányok mind tematikai, mind pedig módszertani tekintetben szervesen illeszkednek Melich János korábbi munkáihoz. Nem gazdagítják újabb színekkel a XX. század talán legnagyobb és legtermékenyebb magyar nyelvtudósának változatos összetételű életművét, de hangsúlyozzák mindazt, ami erre az életműre a legjellemzőbb. A fiatalabb nyelvésznemzedékek szakmai és etikai szempontból egyaránt sokat tanulhatnak Melich kései munkáiból is.

Köszönet illeti Pais Dezsőt és Papp Lászlót a Dolgozatok II. lektorálása és szerkesztése során végzett áldozatos munkájukért.

KISS LAJOS

Материалы к частотному словарю Пушкина

[Anyagok Puskin nyelvének gyakorisági szótárához]. — Moszkva 1963. — 52 l.

Az orosz filológia, alkalmasint egy két évszázaddal ezelőtti francia akadémiai kultúr-hatástól eredően, szenvedélyesen szótárt szülő filológia. S a sok szótár csak újabbakat szül, úgy látszik. Az itt ismertetendő munka az 1956-tól kezdődően napvilágot látott akadémiai Puskin-szótár „gyermeké”, amennyiben ez utóbbinak egy a megjelenéskor mellékesként szereplő lehetőségét fejlesztí ki. Az akadémiai Puskin-szótár ugyanis általában közli, hogy összesen hányszor fordul elő valamely szó Puskin műveiben (kivételt csupán a leggyakoribb formaszavak képeznek), sőt fel is sorolja valamennyi előfordulás helyét. Ennek alapján viszonylag könnyű szerrel lehetett egy „Puskin-gyakorisági szótárat” összeállítani úgy, hogy a számszerű adatok esetenként műfajokra lebontva is megjelenhessenek.